

Józef Baniak

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID 0000-0002-8423-5362

DOI <https://doi.org/10.21697/ucs.2022.30.2.04>

**POWOŁANIE KAPŁAŃSKIE, KAPŁAŃSTWO HIERARCHICZNE I KAPŁANI W ŚWIETLE
KONCEPCJI SOCJOLOGICZNYCH I W UJĘCIU DOROSŁYCH KATOLIKÓW POLSKICH.
NA PODSTAWIE WYNIKÓW BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH W LATACH 1986–1987
W KALISZU, KOTŁOWIE I PRZEDBOROWIE**

Priestly vocation, hierarchical priesthood and priest in the light of sociological concepts and in the perception of adult Polish Catholics. Based on the results of sociological research in the years 1986–1987 in Kalisz, Kotłów and Przedborów

Streszczenie

Artykuł składa się z dwóch części – teoretycznej i empirycznej. W części teoretycznej prezentuję różne socjologiczne koncepcje powołania kapłańskiego, kapłaństwa hierarchicznego i zawodu księdza katolickiego, z wyeksponowaniem koncepcji Edwarda Ciupaka i Joachima Wacha. W części empirycznej ukazuję powołanie kapłańskie, kapłaństwo hierarchiczne i kapłanów w wyobrażeniach i ocenie badanych przeze mnie dorosłych katolików polskich w latach 80. XX wieku. Uwzględniam tu następujące kwestie: ujęcie istoty powołania kapłańskiego; strukturę kapłaństwa hierarchicznego; okoliczności określające religijny charakter kapłaństwa hierarchicznego. Inaczej mówiąc, odpowiadam na następujące pytania: jak badani wówczas przeze mnie dorośli katolicy miejscy w Kaliszu oraz wiejscy Kotłowie i Przedborowie wyjaśniali istotę powołania kapłańskiego i jego rolę w wyborze kapłaństwa hierarchicznego przez mężczyznę i trwałości w nim księdza? Jak badani dorośli katolicy miejscy i wiejscy postrzegali strukturę kapłaństwa hierarchicznego? Jak badani katolicy dorośli wyjaśniali trwałość kapłaństwa sprawowanego przez księdza – czy ksiądz jest kapłanem w każdej sytuacji i okoliczności (zawsze i wszędzie), czy też jest nim wyłącznie w określonych okolicznościach życia kapłańskiego? Podstawę analizy postaw dorosłych katolików polskich wobec powołania kapłańskiego i kapłaństwa hierarchicznego stanowią wyniki badań socjologicznych zrealizowanych w tamtym okresie.

Słowa kluczowe: socjologiczne koncepcje powołania kapłańskiego i kapłaństwa, istota powołania kapłańskiego, struktura kapłaństwa hierarchicznego, katolicy dorośli

Abstract

This article consists of two parts – theoretical and empirical. In the theoretical part, I present various sociological concepts of priestly vocation, hierarchical priesthood and the profession of a Catholic priest, highlighting the concepts of Edward Ciupak and Joachim Wach. In the empirical part, I present priestly vocation, hierarchical priesthood and priests in the images and assessment of adult Polish Catholics in Kalisz, Kotłów and Przedborów whom I surveyed in the 1980's. Here I consider the following issues: the essence of priestly vocation; the hierarchical structure of priesthood and the circumstances that define the religious character of hierarchical priesthood. In other words, I answer the question of how adult Catholics in Kalisz, Kotłów and Przedborów explain the essence of priestly vocation and its role in the choice of the priesthood by a man and his persistence in priesthood. How did the surveyed Catholic adults, in town and country, view the hierarchical structure of priesthood? How did they explain the question of the durability of the priesthood exercised by a priest – is a priest a priest in every situation and circumstance (always and everywhere), or is he a priest only in certain circumstances of priestly life? The results of sociological research

constitute the basis for the analysis of the attitudes of adult Polish Catholics towards priestly vocation and hierarchical priesthood at that time.

Keywords: sociological concepts of priestly vocation and priesthood, essence of priestly vocation, structure of hierarchical priesthood, adult Catholics

Wprowadzenie. Założenia metodologiczne badań własnych

Analizując szeroko rozumianą świadomość religijną i kościelną badanych przeze mnie dorosłych katolików miejskich i wiejskich, należy uwzględnić również ich postawy wobec kapłaństwa hierarchicznego i wobec rzymskokatolickich kapłanów parafialnych i zakonnych, jakie zajmowali w latach 80. XX wieku. W strukturze tego artykułu zostaną uwzględnione następujące zagadnienia – w części teoretycznej: socjologiczne koncepcje powołania kapłańskiego, kapłaństwa hierarchicznego i zawodu księdza rzymskokatolickiego; w części empirycznej: powołanie kapłańskie i kapłaństwo hierarchiczne w ujęciu i ocenie badanych katolików dorosłych w mieście i na wsi, a w tym: a) istota powołania kapłańskiego w ujęciu badanych katolików dorosłych; b) struktura kapłaństwa hierarchicznego w ujęciu badanych katolików dorosłych; c) okoliczności określające trwałość i religijny charakter kapłaństwa hierarchicznego, prestiż społeczny księży w Polsce w tamtym okresie, wskazane przez badanych katolików miejskich i wiejskich.

Podstawę opracowania stanowią wyniki badań socjologicznych zrealizowanych przeze mnie w latach 1986–1987 w Kaliszu i w dwóch wioskach regionu kaliskiego: Kotłowie i Przedborowie. Badania objęły trzy grupy liczące po 400 respondentów: rdzennych kaliszan, imigrantów ze wsi, mieszkających na stałe w Kaliszu oraz mieszkańców wymienionych wiosek. Łącznie więc objąłem badaniami 1200 respondentów, dobierając ich techniką losowo-celową z list ewidencji ludności miejskiej w Kaliszu i z list parafian wiejskich. Ankietowani mieścili się w przedziale wieku 18–70 lat, były to zarówno kobiety, jak i mężczyźni. Respondenci znajdujący się w tym przedziale wieku to dorośli katolicy miejscy i wiejscy. Badania wykonałem w ramach centralnego projektu badawczego CPBP-III/47: „Systemy wartości wyznań i grup wyznaniowych w Polsce”, którego koordynatorem był Instytut Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Podstawowy problem badawczy (zob. Nowak 1970: 220) przyjęty w badaniach określały następujące pytania: Jakie miejsce zajmowało kapłaństwo hierarchiczne w religijnej świadomości dorosłych katolików wiejskich i miejskich objętych badaniami? Jaką rolę odgrywał kapłan w religijności badanych dorosłych katolików wiejskich i miejskich? Jak dorośli katolicy wiejscy i miejscy rozumeli istotę kapłaństwa hierarchicznego? Jakie miejsce zajmowało kapłaństwo hierarchiczne w systemie wartości egzystencjalnych preferowanych przez badanych dorosłych katolików wiejskich i miejskich? Jak dorośli katolicy wiejscy i miejscy oceniali prestiż społeczny kapłaństwa i autorytet księży w Polsce według przyjętej skali awansu społecznego i zawodowego? Jak dorośli katolicy wiejscy i miejscy postrzegali rolę księdza w wymiarze religijnym i społecznym? Jakimi cechami odznaczał się model księdza proponowany przez badanych dorosłych katolików wiejskich i miejskich? Jaka była zbieżność ich modelu księdza z modelem oficjalnie obowiązującym w Kościele rzymskokatolickim? Pytania te mają charakter pytań dopełniających się wzajemnie, a nie rozstrzygający i zostały rozwinięte w hipotezach empirycznych.

Każde badanie naukowe, również socjologiczne, ma określony cel ogólny i cel szczegółowy (zob. Pytkowski 1985: 189). Celem tym jest wzbogacenie wiedzy naukowej o badanym zjawisku lub zespole zjawisk czy faktów: społecznych, humanistycznych, kulturalnych, religijnych i innych. Rezultaty badań mogą mieć wielorakie zastosowanie i przeznaczenie, a więc oprócz celu poznawczego mogą one mieć użyteczność pragmatyczną. O tym nie może zapominać badacz zjawisk społecznych, także socjolog religii. Jaki jest zatem cel badań tu prezentowanych? Celem ogólnym tego artykułu jest próba poszerzenia, choćby w minimalnym zakresie, stanu wiedzy naukowej na temat nastawienia dorosłych katolików wiejskich i miejskich do kapłaństwa hierarchicznego i do kapłanów parafialnych jako składnika integralnego ich świadomości religijnej i społecznej. Z kolei jego celem szczegółowym jest ukazanie i omówienie ich postaw wobec kapłaństwa hierarchicznego i kapłanów rzymskokatolickich widocznych w ich osobistych deklaracjach, jakie złożyli podczas realizacji badań socjologicznych.

Wyjaśnienie głównego problemu badawczego i osiągnięcie zamierzonego celu empirycznego wymagało uwzględnienia i zastosowania wielu z reguły wzajemnie się dopełniających i korygujących metod oraz technik badawczych, właściwych naukom społecznym, zwłaszcza socjologii (Nowak 1985: 19). Chcąc osiągnąć planowany cel badawczy, zastosowano tzw. metodę kompleksową, znaną w socjologii, w skład której wchodzi takie metody „szczegółowe” jak: sondaż diagnostyczny, metoda reprezentatywna, korelacyjna, opisowa, historyczno-porównawcza, socjologiczna – tabel problemowych, statystyczna. Szczególne znaczenie miała tu metoda korelacji zmiennych, która pozwalała ustalić, czy i jak statystycznie istotne zależności zachodziły pomiędzy poglądami, postawami, przekonaniami i zachowaniami badanych dorosłych katolików wiejskich i miejskich dotyczącymi kapłaństwa i kapłana a ich cechami demograficzno-społecznymi, postawami globalnymi wobec wiary i religii oraz innymi jeszcze czynnikami (Szulc 1968: 190–194). Ponadto podczas badań zastosowano następujące techniki: obserwację zwykłą i uczestniczącą, wywiad zwykły i pogłębiony, kwestionariusz ankiety, analizę dokumentów i techniki statystyczne. Jako narzędzie podstawowe wykorzystano kwestionariusz problemowy przeznaczony dla osób dorosłych, w którym znajdowały się zarówno pytania zamknięte, jak i otwarte, obejmujące zagadnienia wynikające z problemu głównego i problematyki na podjęty temat.

Badania środowiskowe zostały zrealizowane w okresie od września 1986 roku do lipca 1987 roku w trzech różnych środowiskach społecznych na terytorium województwa kaliskiego: wśród mieszkańców wsi Przedborów i Kotłów (po 200 osób), wśród imigrantów wiejskich stale mieszkających w Kaliszu (400 osób) oraz wśród rdzennych kaliszan (400 osób). W sumie więc badaniami objęto 1200 osób, starając się o proporcjonalny rozkład liczbowy w każdej grupie środowiskowej. Osoby te mieściły się w przedziale wieku 18–70 lat. W całej badanej zbiorowości znalazło się 670 kobiet (56,8%), w tym 230 na wsi (57,5%), 218 wśród imigrantów (54,5%), 222 wśród rdzennych kaliszan (55,6%), oraz 530 mężczyzn (44,2%), w tym odpowiednio: 170 (42,5%), 182 (45,5%), 178 (44,5%). W podziale na wiek było: 415 osób w wieku 18–25 lat (34,6%), 496 osób w wieku 26–45 lat (41,4%), 179 osób w wieku 46–60 lat (14,9%), 88 osób w wieku 61–70 lat (7,3%). W badanej zbiorowości dominowały zdecydowanie osoby wierzące w Boga (88,6%), w tym na wsi (95,1%), wśród imigrantów wiejskich (96,5%) i wśród kaliszan (84,8%). Brak wiary deklarowało zaledwie 3,2% (w tym 1,7% na wsi, 3,2% imigrantów i 4,7% kaliszan). Pozostali to wątpiący (2,1%) i obojętni religijnie (5,1%). Praktyki religijne spełniało z różną częstotliwością ogółem 88,4% respondentów, w tym 92,8% na wsi, 84,1% imigrantów wiejskich oraz 88,3% rdzennych kaliszan.

Zatem badani dorośli katolicy miejscy i wiejscy byli zbiorowością bardzo zróżnicowaną ze względu na własne cechy demograficzno-społeczne, jak i globalny stosunek do wiary religijnej i praktyk kultowych. Należało więc przypuszczać, że cechy te będą miały określony związek ze stosunkiem badanych katolików dorosłych do kapłaństwa hierarchicznego i do księży, a szerzej – z obrazem kapłana tkwiącym w religijnej i społecznej świadomości badanych katolików miejskich i wiejskich (Baniak 1994: 77–83).

Socjologiczne koncepcje powołania kapłańskiego, kapłaństwa hierarchicznego i zawodu księdza katolickiego

Kapłaństwo hierarchiczne jest faktem społecznym jako zawód religijny, a z tego tytułu może być ono analizowane z socjologicznego punktu widzenia, czyli z punktu widzenia styczności, stosunków, czynności i instytucji społecznych, jako drugoplanowych warunków (przyczyn) jego istnienia i spełniania. Warunki te bowiem umożliwiają lub utrudniają podjęcie decyzji włączenia się jednostki – mężczyzny do stanu duchownego i pozostawania w nim do końca życia w charakterze księdza. W socjologicznym aspekcie kapłaństwa porusza się wiele zagadnień szczegółowych, które stanowią – mówiąc przenośnie – składniki „konstrukcji” tego zawodu. Najczęściej zaś badacze tej problematyki podnoszą w swych analizach następujące kwestie: istota kapłaństwa w ocenach katolików świeckich w zestawieniu z postulatami doktryny kościelnej na ten temat; okoliczności umożliwiające księdzu wykonywanie swego zawodu; społeczny prestiż księdza w grupie religijnej i w społeczeństwie, oceniany za pomocą stosownej skali; awans zawodowy kapłaństwa w relacji do awansu innych zawodów w ramach przyjętej empirycznie cezurę czasu; uwarunkowania społecznego prestiżu kapłaństwa: ekonomiczne, socjalno-bytowe, intelektualne, religijne, aksjologiczne, rodzinne; rola religijno-społeczna księdza we wspólnocie wyznaniowej; autorytet księdza w środowisku świeckim i religijnym;

model księdza konstruowany przez katolików świeckich i jego zgodność z modelem oficjalnym Kościoła (Baniak 1994: 54–55).

Kapłaństwo hierarchiczne jako rzeczywistość społeczna i historyczna jest widoczne w formie całości złożonej z kilku elementów. Kapłaństwo jako „faktyczna rzeczywistość” nie istnieje – istnieją jedynie kapłani odgrywający rolę pośredników między Bogiem i ludźmi religijnymi, stanowiący zarazem specyficzną grupę społeczno-profesjonalną, odznaczającą się cechami sobie zastrzeżonymi, które pozwalają odróżnić ich od ludzi świeckich i od innych grup społeczno-zawodowych. A zatem dotykamy tu nie teologicznego czy sakramentalnego, lecz podmiotowego, społecznego wymiaru kapłaństwa, stanowiącego pewną wartość dla jednostek – mężczyzn wybierających ją dobrowolnie jako osobistą drogę życiową i karierę zawodową, licząc się przy tym z zapotrzebowaniem społecznym na ten zawód i posługę religijną księdza, która wynika z jego istoty i celu głównego (Baniak 1994: 55).

Z punktu widzenia podmiotu kapłaństwo hierarchiczne można potraktować podobnie, jak czyni się to z innymi zawodami. Młody człowiek wybiera zawód księdza (lub zawód lekarza, nauczyciela, uczonego, lotnika, murarza, wojskowego, policjanta itp.) dlatego, że dostrzega piękno w ideale pracy dla innych ludzi, że zamierza zrobić karierę i uzyskać w ten sposób oczekiwane wartości albo dlatego, że interesował go ten zawód ze względu na bezpośredniość i szczerłość kontaktów z innymi ludźmi, na możliwość oddziaływania na nich w różnych sytuacjach. Przez pryzmat tych referencji dostrzega on w kapłaństwie taką wartość, która ma większe znaczenie niż inne wartości, i z tego powodu postanawia ją osiągnąć. Trudno bowiem wyobrazić sobie sytuację, kiedy ktoś narzuca kapłaństwo i styl życia z nim związany młodemu człowiekowi, który nie dostrzega w nim żadnej wartości i nie przewidywał własnej kariery zawodowej w kapłaństwie. Dotykamy tu więc psychologiczno-społecznej zdatności podmiotu do dokonania wyboru takiego zawodu, jakim jest kapłaństwo hierarchiczne w Kościele zachodnim, bardzo specyficznego i odrębnego od innych zawodów, jak i modelu księdza w innych Kościołach chrześcijańskich, w których choćby nie ma obowiązku bezżenności (Baniak 1994: 55–56; zob. Dingemans 1962: 146–147).

Kapłaństwo hierarchiczne, powołanie religijne do tego kapłaństwa, społeczno-religijny i kulturowy charakter kapłaństwa, prestiż społeczny zawodu księdza parafialnego stanowiły od dawna przedmiot zainteresowania wielu socjologów religii, co można zauważyć w ich socjologicznych koncepcjach kapłaństwa postrzeganego w ramach powołania i zawodu. W dalszej analizie zaprezentowane zostaną koncepcje kapłaństwa wybranych socjologów religii – klasyków i współczesnych – którzy pod ich postacią przybliżą jego istotę, genezę, specyfikę i warunki funkcjonowania w różnych przedziałach czasu.

Herbert Spencer wyprowadzał instytucję kapłaństwa z pierwotnej religii politeistycznej i uznał, że: „powstała ona jako rezultat podziału czynności w ramach grupy. Pierwotnie funkcje kapłana łączyły się w jednej osobie z funkcją czarownika, egzorcyisty, proroka, lekarza, wodza plemienia itp. Później, kiedy rozwinie się hierarchia społeczna, a czynności magiczne i religijne wyodrębnią się poprzez coraz większą specjalizację, wtedy dopiero powstaje specjalna grupa ludzi zajmująca się czynnościami kultu. W społecznym podziale pracy kapłanom przypadały czynności pozaprodukcyjne i dlatego w wielu kulturach dali oni początek wielu dziedzinom sztuki i nauki” (Spencer 1891: 127).

Zdaniem Williama I. Thomasa i Floriana Znanięckiego: „Z tego powodu, że [kapłan, przyp. aut.] reprezentuje Jezusa, wynika jego wyższość moralna, przyjęta implicite wówczas, kiedy występuje nie jako osoba prywatna, ale w religijnym, oficjalnym charakterze. Zatem również jego nauki, rady, pochwały czy nagany, wypowiedziane w kościele, z ambony czy w konfesjonale, wysłuchują ludzie jako słów samego Jezusa, rzadko lub w ogóle ich prawdziwości nie podważają oraz wypełniają chętniej niż rozkazy władzy świeckiej. Wpływ ten rozciąga się poza kościół i przejawia się w całej społecznej działalności księdza, chociaż tutaj traci on nieco ze swej mocy, ponieważ chłopci nie stwierdzili z całą pewnością, czy ksiądz poza kościołem nadal jest tak samo przedstawicielem Jezusa” (Thomas, Znanięcki 1976: 226–227).

Ukazując kapłaństwo instytucjonalne i kapłana z socjologicznego punktu widzenia, warto wziąć pod uwagę spojrzenie klasyka socjologii religii Joachima Wacha, który kapłaństwo i zawód księdza ujmuje przez pryzmat specyficznych funkcji jemu przypisanych i przez charyzmat. Termin „charyzmat” wprowadził do języka socjologii Max Weber na oznaczenie szczególnej siły rodzącej i egzekwującej autorytet u innych, w tym autorytet religijny kapłana i zakonnika wśród wiernych.

Zdaniem Joachima Wachy autorytet kapłana jest uzależniony właśnie od charyzmatu jego urzędu: „Kapłana i zakonnika charakteryzuje *powołanie*, a nie wezwanie, chociaż w konkretnym przypadku wezwanie domniemane lub rzeczywiste może być oczywiście początkiem wejścia na drogę życia kapłańskiego. Podstawę egzystencji i działalności kapłańskiej stanowi obcowanie z bóstwem. Obcowanie to pojmuję się jako coś ciągłego i regularnego. Z innymi typami autorytetu religijnego łączy kapłana jego bezpośredni kontakt z bóstwem. Choć osobiste przeżycie religijne kapłana jest mniej autentyczne, spontaniczne i intensywne niż przeżycie założyciela czy proroka, to jednak właśnie ono kwalifikuje kapłana do jego roli. Kapłan «pośredniczy» między człowiekiem a bóstwem. Kapłana nie krępuje przy ustalaniu woli bogów żadna specjalna kategoria zjawisk, zadaniem jego zaś jest interpretacja woli bóstwa, lecz także regulowanie i umacnianie stosunków między bóstwem a członkami grupy. W porównaniu z wielkimi typami charyzmatu religijnego instytucja kapłaństwa jest czymś niższym, jest jednak wśród wszystkich specyficznie religijnych form działania człowieka najbardziej wszechstronna, a przeto jej konsekwencje socjologiczne sięgają bardzo daleko” (Wach 1961: 344).

Charakteryzując dalej wielostronne przygotowanie mężczyzny do wykonywania zawodu kapłańskiego, Joachim Wach zaznacza: „W kapłaństwie bardzo ważną rolę odgrywa przygotowanie i edukacja. Celem szkolenia jest tu rozwinięcie zdolności i umiejętności potrzebnych do wykonywania kultu. Koncentruje się ono na rozwijaniu i utrzymywaniu właściwych form obcowania z bóstwem, co daje w wyniku «mana», czyli świętość kapłaństwa. Praktyki ascetyczne umożliwiają osiągnięcie koniecznego opanowania ciała, medytacje i modlitwa przygotowują duszę, nauka ćwiczy umysł. Kapłan może być wprawdzie także nauczycielem i uczonym, jednak jego zasadniczą funkcją pozostaje sprawowanie kultu. Na niższych szczeblach kultury rola kapłana jako pośrednika wymaga przestrzegania tabu, jest on dyspozytorem wszelkiej «wiedzy» o regułach i normach, dając to, co należy zarówno bóstwom, jak i człowiekowi. Często trudno jest odróżnić wyraźnie czarownika od kapłana. Czarownik bowiem zmusza bóstwo lub duchy do posłuszeństwa sobie; kapłan podporządkowuje się woli bóstwa. Chociaż popularność autorytetu kapłana wywodzi się głównie z tych form działalności, które polegają na rozdiale błogosławieństw bóstwa między jednostki i grupy, to jednak w ostatecznej instancji opiera się na obcowaniu z bóstwem, co znajduje wyraz w sformalizowanym kulcie. Służąc bóstwu, oczekuje się, że bóstwo może spełnić życzenia ludzi. Uważa się, że obrzędowe akty zadośćuczynienia, wykonywane przez wykształconych funkcjonariuszy duchownych, mogą odwrócić zło, a zyskać siłę, zdrowie, bogactwo, urodzaj i powodzenie. Jakiegokolwiek byłoby pojęcie bóstwa, sądzi się, że kapłan ma moc zyskiwania i zachowywania jego przychylności, a odwracanie zamiarów złych; szczebel wyższy osiąga wtedy, gdy funkcją kapłana staje się dziękczynienie i adoracja – w jego własnym imieniu lub w imieniu innych. W wielu religiach prymitywnych i wyższych celibat stanowi warunek urzędu kapłańskiego i służy temu samemu celowi wyróżnienia piastuna tego urzędu. W wielu kultach rozbudowany ceremoniał ma być gwarancją cnotliwości i czystości wykonawców sakralnych obrzędów” (Wach 1961: 346–347).

Przyjmując założenie, że podłożem kapłaństwa instytucjonalnego jest *powołanie*, a nie wezwanie, Joachim Wach bierze pod uwagę też jego zawodowy charakter: „Jeśli wzrasta złożoność warunków kulturowych i socjologicznych, następuje zawodowe zróżnicowanie i pojawia się zawodowe kapłaństwo. Głównym jego zadaniem jest wykonywanie czynności kultowych; czynności te są jednak od samego początku bardzo złożone. Grupa naturalna (klan, plemię, lud), grupa lokalna (wieś, miasto, okręg), grupa polityczna (naród) lub jej odłamy mogą być powiązane ze specyficznymi typami lub kategoriami kapłanów. Częściej jednak kapłaństwo wiąże się z powstawaniem organizacji specyficznie religijnych. Grupę wyznawców może integrować przejściowo osobisty charyzmat kapłana – przywódcy, mogą się one też angażować jako jednostki instytucjonalne w rodzaju «kongregacji» lub «parafii». Kapłani są organizowani w zakony i może powstawać hierarchia. Proces ten należałoby rozpatrywać w powiązaniu z analizą rozwoju organizacji religijnej w ogóle. W wielkich religiach światowych obserwujemy wysoce złożoną strukturę, w której mniej lub więcej zróżnicowana konfiguracja grup odpowiada hierarchii kapłańskiej i jej rozmaitym funkcjom” (Wach 1961: 348–349).

Biorąc pod uwagę bezpośrednie relacje kapłana z podlegającymi mu ludźmi, choćby w grupie religijnej, Joachim Wach zaznacza: „ponieważ stale ma do czynienia z grupą ludzi lub z poszczególnymi jednostkami przychodzącymi do niego, polegającymi na nim i zawisłymi od niego, jeśli chodzi o sprawowanie niezbędnych aktów woli – kapłan staje się przewodnikiem, doradcą, pocieszycielem, «pastorem» i «spowiednikiem». Historia kultury świadczy, że dzięki tym bezpośrednim i intymnym kontaktom może wywierać ogromny

wpływ. Pierwotnie był to wpływ przede wszystkim religijny, szybko jednak rozszerzył się na sferę moralności, stosunków społecznych, kultury i polityki. W społeczeństwie «pierwotnym», będąc doradcą władcy, kontroluje często życie ludzi poza bezpośrednim zasięgiem jego funkcji kapłańskiej. W wielu kulturach zorganizowana kasta kapłańska miała wpływy nieustępujące swym zasięgiem nikomu w państwie i pod względem potęgi i prestiżu mogła konkurować z władcami. W zachodnim chrześcijaństwie średniowiecznym rozegrała się gigantyczna bitwa między władzą kapłańską a świecką. Jednakże parafialna działalność proboszcza i cichy, a głęboki wpływ tego rodzaju duchowego przywództwa były zawsze bardziej dalekosiężne niż wszelkie formy «oficjalnej» działalności kapłanów w sprawach publicznych” (Wach 1961: 351).

W podsumowaniu własnej koncepcji urzędu kapłańskiego Joachim Wach podejmuje jeszcze raz wątek powołania znajdującego się u jego podstaw i zaznacza: „Nie ulega wątpliwości, iż «powołanie» kapłańskie, jeśli tylko jest oparte na szczerym i autentycznym przeżyciu religijnym, może głęboko przekształcić osobowość «wezwanego» do tego urzędu, którzy mniej lub bardziej wyłącznie mu się poświęcają. Istnieje wiele pokus, i to nie tylko ludzkich, lecz również wynikających z reakcji psychologicznej na szczególną sytuację społeczną i psychologiczną kapłana i zdarzało się nader często, że słabsze charaktery im ulegały. Nie ma chyba większego zadania – i większego ciężaru – niż jako prawdziwy sługa służyć religijnie innym. Destrukcyjny i ujemny wpływ kapłaństwa na kulturę i postęp równoważy jego wpływ dobroczynny, konserwujący i pobudzający zarazem. W związku z nowoczesnymi procesami specjalizacji i dyferencjacji, a w wyniku laicyzacji w ogóle, kapłaństwo i ministerium w świecie współczesnym straciło wiele ze swego prestiżu i autorytetu. Funkcje kapłańskie zostały stopniowo ograniczone. W miarę zaniku zaś integrującego wpływu tradycyjnej religijności na życie współczesne – zarówno na Zachodzie, jak i na Wschodzie – autorytet kapłana, jeśli w ogóle nie uległ rozrzedzeniu, to coraz bardziej ograniczał się do pewnych grup w obrębie szerszej społeczności. Gdyby utrata świeckich godności i prestiżu społeczno-politycznego była rekompensowana wzrostem duchowej doskonałości kapłana i zwiększeniem religijnego wpływu, to prawdziwy kapłan nie mógłby nad tym ubolewać” (Wach 1961: 353).

Wydaje się, że rozległa analiza i głęboka refleksja Joachima Wacha dotycząca genezy i istoty kapłaństwa oraz funkcji i modelu kapłana nie straciła na swej aktualności w obecnym czasie. Jego dociekania religioznawcze oraz socjologiczne dotyczące kapłaństwa widzianego zarówno jako powołanie, jak i jako zawód, wkomponowanego w uwarunkowania kulturowe, społeczne, cywilizacyjne, polityczne i religijne na przestrzeni jego dziejów, są w dzisiejszych czasach nadal aktualne i widoczne praktycznie w życiu kapłanów katolickich. Aktualne są również jego trafne wnioski i konstatacje, mimo upływu długiego czasu od ich skonstruowania i pierwszego opublikowania, dotyczące autorytetu oraz prestiżu zawodu księdza, urzędu kapłańskiego, jego roli społecznej czy poziomu zamożności kapłanów i sposobów dochodzenia przez nich do osobistego bogactwa. Wprawdzie, jak Wach wskazuje, z jednej strony następujące ciągle zmiany cywilizacyjne, kulturowe, społeczne, polityczne i światopoglądowe u ludzi doprowadziły do radykalnych przemian w religijności jednostek i społeczności wierzących, a w tym też do przewartościowania roli i miejsca kapłanów w ich życiu, to, z drugiej strony, pomimo tych transformacji ilościowych i jakościowych, nadal istnieje, chociaż już znacznie słabsze niż kiedyś, zapotrzebowanie na zawód księdza katolickiego w środowisku młodzieży i w społeczeństwie, na pracę księży w parafii i w innych okolicznościach pod warunkiem, że powołanie do życia kapłańskiego będzie, jak pisze Wach, wynikać i opierać się na szczerym i autentycznym przeżyciu religijnym. Taki warunek stawiają dzisiejszym adeptom kapłaństwa i kapłanom wierni w parafiach, a także młodzież szkolna i akademicka czy inne jej kategorie (zob. Baniak 2013: 45–48).

Istotną rolę powołania religijnego w wyborze kapłaństwa hierarchicznego trafnie ukazuje Edward Ciupak i zaznacza: „Z teologicznego punktu widzenia cechą najistotniejszą kandydata jest powołanie i ono w zasadniczy sposób wyróżnia formalnie zawód kapłański od wszystkich innych zawodów. Nie wchodząc w dyskusję filozoficzną czy dogmatyczną, możemy stwierdzić, że «powołanie» jest terminem przekładalnym na język socjologiczny, gdyż termin ten wyjaśniamy analizą społecznych uwarunkowań, kształtujących stopniowo decyzję osobnika. Niemal wszystkie czynniki, które charakteryzują układ procesów dynamicznych w danym okresie historycznym, czyli sytuacja polityczna, elitarność szkolnictwa wyższego lub jego demokratyzacja, sytuacja ekonomiczna, zwłaszcza rynek pracy, styl powszechnego wychowania, panująca ideologia mają wpływ na kształtowanie się doboru kandydatów do stanu kapłańskiego” (Ciupak 1965: 400–402). Następnie autor ten

wyjaśnia, że termin „powołanie” wywodzi się od pojęcia charyzmatu, a w teologii oznacza nadprzyrodzone „wołanie Boga”, bezpośrednio skierowane do określonej osoby. Zewnętrznie ma ono ujawnić się w wolnej decyzji kandydata, który dobrowolnie zgłasza się do seminarium duchownego. Jego zdaniem: „Z katolickiego punktu widzenia charyzmat kapłana posiada kilka znaczeń: trwałe i niezniszczalne uzdolnienia do czynności kultowych, niezwykle dar nadprzyrodzony (dar udzielony kapłanowi czasowo), zdolność do niezwyklej ekstazy psychicznej” (Ciupak 1965: 425).

Następnie Edward Ciupak zaznaczał, że w kulturach odznaczających się dynamiką i masowością życia religijnego wiernych kapłaństwo hierarchiczne stanowiło od zawsze interesujący obiekt badań naukowych. W tych kulturach religijnych: „Kapłani są przywódcami życia religijnego, kierownikami instytucji sformalizowanych i grup nieformalnych, wychowawcami i moralizatorami, a spełniają te funkcje wywierając wpływ na szereg niereligijnych spraw o znaczeniu publicznym. Kapłaństwo jest właściwie przedmiotem międzydyscyplinarnych zainteresowań, to jest teologii, historii religii i Kościoła, pedagogiki, psychologii, socjotechniki, socjologii i innych” (Ciupak 1965: 391).

Uwzględniając zespół historycznych czynników typowych dla kapłana, który był wynikiem podziału pracy w obrębie grupy, Edward Ciupak zaznaczał: „Kapłaństwo chrześcijańskie, choć różni się charakterem sakramentalnym od instytucji kapłaństwa w religiach wcześniejszych (czynności kultowe wykonywane przez kapłana są uświęcone obiektywnie, a tym samym niezależne od subiektywnych właściwości osobnika), pod względem jednak hierarchii i zakresu władzy kształtowało się analogicznie. Określonym typom czynności kultowych odpowiadają tu różne kategorie kapłaństwa, zgodnie z ogólnym prawem specjalizacji i podziału pracy. Proces specjalizacji w obrębie życia religijnego miał istotne konsekwencje, mianowicie prowadził do rozwoju przepisów i określonego kierowania się nimi oraz do formalizowania się czynności kultowych i powstawania odrębnej struktury funkcjonariuszy. W chrześcijaństwie, a szczególnie w katolicyzmie, kapłaństwo stanowi instytucję zawodową, której odpowiadają dwa podstawowe kryteria: działalność przeznaczona dla innych i wymagająca uprzedniego przygotowania” (Ciupak 1965: 393).

W potocznym języku słowo „kapłan” wywołuje emocjonalne skojarzenia, jest zabarwione ideologicznie i światopoglądowo, a z tego powodu znajduje różnorodny odbiór, w zależności od typu postawy światopoglądowej zainteresowanych nim ludzi. W tym kontekście Edward Ciupak stwierdza: „dla wierzących autentycznie kapłan jest osobą świętobliwą, wybraną przez Boga, namaszczonej przez Kościół, «pobożnym mężem», namiestnikiem Chrystusa na ziemi, autorytetem w sprawach wiary, moralności i obyczajów. Dla osób sympatyzujących tylko z religią – kapłan to człowiek wyższej kultury, inteligent posiadający specjalne przygotowanie, predestynujące go do spełniania ważnych funkcji wychowawczych. W przeciwieństwie do skojarzeń pozytywnych treść słowa «kapłan» wśród ludzi obcych kulturze religijnej (ateiści) budzi emocjonalnie negatywne reakcje. Jest on utożsamiany z oszustem, kuglarzem, łapiduchem, próżniakiem, pasibrzuchem, wyzyskiwaczem. Tutaj interesuje nas określenie kapłana w znaczeniu funkcjonalnym, czyli takie, które pozwoliłoby przedstawić specyfikę jego zawodu w odróżnieniu od innych zawodów i ról społecznych” (Ciupak 1965: 395–396).

Następnie Ciupak wyjaśnia: „Według teologicznej definicji «W Kościele katolickim kapłanem jest ten, kto posiada władzę konsekrowania i rozgrzeszania oraz udzielania innych sakramentów świętych», zaś «Kapłaństwo to urząd i godność pośrednictwa między ludźmi a bóstwem» (zob. Kowalewski 1959: 184). Jest to, jak widzimy, definicja określająca nie tyle zespół cech kulturowych kapłana, ile raczej zawierająca arbitralnie określone funkcje «urzędu», którego funkcjonariuszem osobnik staje się przez akt specjalnej nominacji. Urząd ten uzyskuje się stopniowo: od tak zwanego powołania, poprzez edukację i specjalne wychowanie, aż do nadania osobnikowi praw i przywilejów, permanentnie związanych z całokształtem życia, a nie tylko z jakimś jego fragmentem” (Ciupak 1965: 396).

„Z definicji teologicznej wynika, pisze Ciupak, że do urzędu kapłańskiego należą specyficzne, niespotykane w innych urządach czynności: utwierdzanie w wierze religijnej, składanie błagalnych i dziękczynnych ofiar, wychowywanie słowem i przykładem, przestrzeganie w życiu osobistym profetyzmu. Prawo kanoniczne akcentuje kapłaństwo («Kapłaństwo jest to sakrament, który daje władzę i zdolność do spełniania czynności duchownych»; zob. Grabowski 1948: 329), jako praktykę religijną o specjalnym znaczeniu i właściwościach, które nadają osobnikowi bardzo szeroki zakres władzy nad innymi oraz jak gdyby magicznie udzielają zdolności

nadprzyrodzonych do spełniania wielorakich funkcji praktycznych. Przyjęcie teologicznej definicji kapłana stwierdzającej, że sakrament kapłański sam przez się udziela właściwości dyspozycyjnych i funkcjonalnych przesądza z góry możliwość analizy socjologicznej jego społecznych funkcji. Chociaż jest to definicja empirycznie niesprawdzalna, wynikają z niej pewne i to nader istotne konsekwencje socjologiczne. Po pierwsze, kapłan stanowi instytucję kulturową w tym znaczeniu, że istotą jego działalności jest obcowanie z bóstwem (którego uznanie jako faktu warunkuje przyczynowo wszystkie atrybuty kapłana), przy czym obcowanie to pojmuje się jako coś ciągłego i regularnego. Jako pośrednik i mandatariusz boski na ziemi kapłan uzależniony jest od charyzmy (daru łaski bożej) spontanicznej lub nadanej urzędowo przez funkcjonariusza wyższej rangi. Ponieważ kult, któremu przewodzi kapłan, jest instytucjonalnie wyeksponowany spośród innych wytworów kulturowych, dlatego od kapłana wymaga się znajomości teologii i sprawności praktycznej. Po drugie, kapłan może być określany jako zespół ról społecznych, uwarunkowanych historycznie i aktualnie potrzebami Kościoła. Kapłan występuje w roli: filozofa, stróża «prawa bożego», technika medytacji, modlitwy i kultu, umiającego posługiwać się «skutecznie» narzędziami styczności z bóstwem, organizatora nabożeństw publicznych i religijności indywidualnej, nauczyciela i wychowawcy, sędziego, przywódcy grup formalnych i grup niesformalizowanych, solidaryzujących się z ideologią religijną, mediatora i administratora w sprawach świeckich. Zespół tych ról charakteryzuje się dwoma biegunowo skrajnymi cechami: kontemplacją i aktywnym działaniem, przy czym pierwsza cecha określa kapłana instytucjonalnie, druga zaś funkcjonalnie” (Ciupak 1965: 396–398).

Edward Ciupak w tym kontekście przypomina: „Okres mozaistyczny, jak dowodzi Emil Lasbax, francuski socjolog (1927: 75), zapoczątkował proces wyodrębniania się systemu teokracji kapłańskiej. Bada on społeczno-religijny system Mojżesza na tle wzrastania dominujące przewagi kapłaństwa nad narodem i to zarówno w sprawach kultowych (synagogałnych), jak i społeczno-politycznych. Kapłani okresu mojżeszowego zdobyli tę przewagę wskutek pełnienia wyeksponowanych w życiu religijnym funkcji, takich, jak: zapalenie świec w świątyni, pielęgnowanie chlebów pokładanych, palenie kadzidła, usługiwanie arcykapłanowi, podtrzymywanie ognia świętego, składanie ofiar Bogu, błogosławienie ludzi, granie w świątyni na trąbkach, rozstrzyganie o «czystym» i «nieczystym», ocenianie ślubowanych przedmiotów (osób i rzeczy), zamienianie ślubów, zanoszenie modłów za lud do Boga itp. Procesowi wyeksponowania się kapłaństwa sprzyjał system kultury, w której sprawy religijne stanowiły element nadrzędny w całokształcie życia rodzinnego i publicznego. Już wówczas funkcje kapłańskie były odpowiednio podzielone według hierarchii, na przykład wyższe funkcje pełnili arcybiskupi, niższe – kapłani, przy czym ci ostatni całkowicie podlegali władzy pierwszych” (Ciupak 1965: 392–393).

Należy dodać, że koncepcja kapłaństwa Edwarda Ciupaka ma związek z koncepcją kapłaństwa jako powołania i zawodu Joachima Wacha, mimo pewnych rozbieżności co do jego wymiaru funkcjonalnego. Jednakże oba te spojrzenia na kapłaństwo hierarchiczne, mimo upływu czasu od ich ukazania się, są nadal aktualne w określaniu jego istoty i specyfiki oraz znaczenia i roli w życiu religijnym jednostek oraz grup społecznych.

W socjologicznym aspekcie kapłaństwo hierarchiczne jest postrzegane jako postawa i czynności kształtowane i wykonywane pod wpływem konfrontacji potrzeb i aspiracji jednostki powołanej z potrzebami i aspiracjami grup jej odniesienia. Piotr Taras zauważa, że: „kapłaństwo można określić jako predyspozycję do: a) odpowiedniego stylu życia; b) uznania i realizacji określonych wartości i posług religijnych; c) identyfikacji z określoną grupą społeczną, czyli ze stanem kapłańskim. Zatem kapłaństwo w społecznym wymiarze jest ściśle związane z grupą społeczno-religijną i ma wspólnotowy charakter. Wykonywanie zawodu kapłana wymaga świadczenia posług religijnych dla wiernych świeckich oraz społecznego mandatu – upoważnienia, akceptacji i nadania celu, Z tego powodu kapłaństwo instytucjonalne przybiera formę (postać) umowy społecznej lub kontraktu jako faktu społecznego. Kontrakt ten oznacza typ zobowiązania społecznego, który określają przepisy prawa kościelnego i normy religijno-moralne wprost ustanowione dla stanu duchownego – kapłańskiego. Przedmiotem zobowiązania księdza, z woli Kościoła, są więc posługi kapłańskie przeznaczone dla świeckich. Prawidłowe wypełnianie tych posług i zadań wymaga od księdza odpowiednich kwalifikacji osobowych i uzdolnień, czasu i siły, czyli predyspozycji osobowych, jakie są niezbędne do skutecznego wykonywania każdego zawodu. Z drugiej strony zaś należy zaznaczyć, że kapłaństwo instytucjonalne w aspekcie socjologicznym jest zawodem o religijnym charakterze, spełniającym wszystkie parametry i warunki zawodu.

Religijny profil ukazuje kapłaństwo jako zawód nietypowy, bowiem «cecha religijna» jemu przypisana jest całkiem zbędna w każdym innym zawodzie świeckim» (Taras 1972: 5–6).

Następnie Piotr Taras zaznacza: „społeczny status kapłaństwa katolickiego zależy realnie od różnych czynników, wśród których trzy są najważniejsze:

1. stosunek księży do wartości uznawanych za podstawowe w danym społeczeństwie,
2. wyobrażenia społeczeństwa o roli i funkcjach księży parafialnych oraz ocena przydatności ich zawodu dla religijności i moralności ludzi,
3. stopień integracji – zjednoczenia księży ze społeczeństwem i udział ich w powszechnie akceptowanych wzorach postępowania. Status społeczny kapłaństwa zależy też od danej grupy, która ocenia jego przydatność społeczną.

Kapłaństwo nie ztraca wymiaru zawodowego również wtedy, kiedy jest sprawowane w zakonie i w zgromadzeniu zakonnym, ponieważ wspólnota zakonna w ten sposób ułatwia kapłanowi pracę, chroni i zabezpiecza go bytowo, nadaje mu prestiż społeczny (Taras 1968: 1116–1136; Taras 1972: 16–18; Taras 1986: 143–167).

Louis Dingemans zaznacza, że religijny mężczyzna wybiera zawód księdza dlatego, że w ideale pracy religijnej świadczącej innym ludziom widzi dobro i piękno, nierzadko też poprzez tę pracę zamierza zrobić karierę w Kościele instytucjonalnym. W ten zaś sposób chce osiągnąć zamierzone i oczekiwane cele oraz zrealizować osobiste wartości związane z kapłaństwem, dlatego też zainteresował się uprzednio zawodem księdza. Osiągnięcie tego celu często umożliwiają mu bezpośrednie, szerokie kontakty i więzi z różnymi ludźmi, szczególnie z osobami duchownymi – kapłanami i zakonnikami. Równocześnie jest on świadomy, że kapłaństwo zawodowe daje mu duże możliwości wpływania na postawy i zachowania ludzi religijnych, spotykanych w różnych sytuacjach i okolicznościach ich życia osobistego i publicznego, jakie nie są dostępne lub nie występują w zawodach świeckich. Przez pryzmat tych możliwości mężczyzna ten postrzega kapłaństwo jako wartość oryginalną i nieporównywalną z innymi zawodami i z tego powodu czyni z niego osobisty cel życiowy. W innej sytuacji, choćby przymusu, presji czy wad rozwojowych, wybór zawodu kapłańskiego byłby niemożliwy, a nawet pozbawiony logiki i sensu. Złamanie tych zasad wyboru i wejścia do grupy zawodowej kapłanów zapewne nie dałoby mu poczucia spełnienia zawodowego i szczęścia osobistego, a raczej naraziłoby go na różne problemy życiowe, trudne do rozwiązania (Dingemans 1962: 145–165).

Zaprezentowane wyżej różne spojrzenia socjologiczne na powołanie kapłańskie i kapłaństwo hierarchiczne czy na zawód księdza katolickiego w ujęciu historycznym i dzisiejszym, funkcjonalnym i strukturalnym, stanowią bazę teoretyczną dla ukazania i analizy wyobrażeń i postaw wobec powołania kapłańskiego i kapłaństwa hierarchicznego dorosłych katolików miejskich w Kaliszu i wiejskich w Przedborowie i Kotłowie, którzy uczestniczyli w moich badaniach socjologicznych w latach 1986–1987. Wyobrażenia te zostaną ukazane w dalszej analizie.

Powołanie kapłańskie, kapłaństwo hierarchiczne i kapłani w ujęciu i ocenie dorosłych katolików miejskich i wiejskich

Kapłaństwo hierarchiczne jest zawodem specyficznym i wyjątkowym, a u jego podstaw znajduje się religia oraz wartości z niej wynikające czy wprost z nią związane. Kryterium religijne istotnie odróżnia i oddziela kapłaństwo hierarchiczne od zawodów świeckich, a zarazem wymaga od mężczyzn aspirujących do jego osiągnięcia i wykonywania odznaczania się specyficznymi cechami osobowymi i społecznymi, uzdolnieniami i umiejętnościami, które umożliwią mu wybór kapłaństwa i trwanie w nim przez całe życie. Podstawowym kryterium i warunkiem wyboru kapłaństwa hierarchicznego jest powołanie religijne, które mężczyzna odczuwa w sobie i widzi w nim wezwanie Boga do pójścia do stanu kapłańskiego. Powołanie to uwidacznia się praktycznie w skupieniu uwagi mężczyzny na wartościach religijnych, na więzi głębszej z Kościołem i wspólnotą parafialną oraz z kapłanami parafialnymi, w chęci służenia ludziom w roli kapłana, w akceptacji warunków Kościoła stawianych kandydatom do służby kapłańskiej.

Badania socjologiczne zrealizowane w latach 1986–1987 w Kaliszu wśród katolików miejskich i imigrantów wiejskich mieszkających w tym mieście oraz wśród katolików wiejskich w Kotłowie i Przedborowie ukazują gruntowną wiedzę tych respondentów o kapłaństwie hierarchicznym i postawy wobec kapłanów

parafialnych i zakonnych, a także o powołaniu kapłańskim jako podstawowym warunku wyboru i zdolności kandydatów do zawodu księdza katolickiego (Baniak 1994). Jak badani dorośli katolicy wiejscy i miejscy postrzegali wówczas powołanie do kapłaństwa – jego zaistnienie, rozwój, cel i uwarunkowania w osobie kandydata do stanu kapłańskiego?

a. Istota powołania kapłańskiego w wyobrażeniach katolików dorosłych

Badani katolicy w Kaliszu i w obu wioskach na pytanie, czym jest według nich powołanie kapłańskie, udzielili następujących określeń jego istoty: 1) wezwanie Boże skierowane do niektórych mężczyzn religijnych – 16,4% (w tym: wieś – 15,0%; imigranci ze wsi – 16,5%; kaliszanie – 16,5%); 2) specjalna łaska Boża powołująca do kapłaństwa w Kościele – 25,1% (w tym odpowiednio – 24,5%; 23,5%; 22,6%); 3) zaproszenie od Jezusa do służby kapłańskiej w Kościele – 13,4% (w tym: 14,5%; 12,5%; 14,0%); 4) zespół cech specjalnych kandydata uzdalniających do kapłaństwa – 10,0% (w tym: 10,2%; 9,5%; 11,0%); 5) zamiłowanie do wykonywania czynności religijnych w Kościele – 8,3% (w tym: 8,2%; 9,7%; 7,5); 6) zdolność do poświęcenia siebie na służbę Bogu i ludziom w Kościele – 7,2% (w tym: 7,2%; 7,7%; 7,0%); 7) zainteresowanie od dzieciństwa religią, Kościołem i księżmi – 6,9% (w tym: 6,0%; 6,7%; 8,5%); 8) zdolność do rezygnacji w małżeństwie i rodziny dla służby w Kościele – 5,6% (w tym: 5,0%; 6,5%; 5,7%); 9) inne wyjaśnienia – 4,9% (w tym: 4,5%; 5,7%; 4,7%); 10) nie wiem i brak odpowiedzi – 2,2% (w tym: 1,2%; 3,2%; 2,5%) (Baniak 1994: 85).

Jeśli połączymy cztery pierwsze wyjaśnienia istoty powołania kapłańskiego, otrzymamy wskaźnik 64,9% respondentów, którzy powołanie do kapłaństwa rozumieli zgodnie z kierunkiem myślenia kościelnego w tej kwestii, czyli w kategoriach religijnych, przy czym wśród tych respondentów największy odsetek dostrzegał w tym powołaniu specjalną łaskę Bożą lub wezwanie Boże do służby kapłańskiej w Kościele. W przekonaniu tych katolików powołaniem kapłańskim „obdarowywani są” przez Boga tylko niektórzy mężczyźni, czyli ci, którzy odznaczają się wyjątkową pobożnością i przykładną moralnością oraz silną więzią z instytucjami kościelnymi, zwłaszcza z księżmi parafialnymi. Badani katolicy zaznaczali, że to „sam Bóg wyposaża” tych mężczyzn w specjalne uzdolnienia i daje im swoją łaskę powołania do życia w stanie kapłańskim, wzywając ich w rezultacie do służby religijnej w Kościele. W odczuciu tych respondentów bez takiej specjalnej łaski Bożej niemożliwe byłoby życie w stanie duchownym, nikt nie wybrałby kapłaństwa jako drogi własnego życia. Jeśli zaś ktoś odważyłby się na ten krok życiowy, to nie mógłby długo wytrwać w stanie kapłańskim, o czym było przekonanych 64,1% rdzennych kaliszian, 67,9% mieszkańców Przedborowa i Kotłowa, 60,5% imigrantów wiejskich mieszkających w Kaliszu. Pozostałe odsetki badanych respondentów we wszystkich trzech grupach wyjaśniały powołanie kapłańskie bardziej z pozycji laickich, słabo artykułujących jego wymiar religijny, co było najczęściej widoczne wśród imigrantów wiejskich w Kaliszu. W sumie więc niemal wszyscy badani katolicy, a zwłaszcza wiejscy, próbowali wskazać najważniejsze cechy powołania kapłańskiego, lokując przy tym cechy religijne i kościelne na czołowym miejscu. Nawet ci, którzy próbowali wyjaśniać istotę tego powołania bardziej racjonalnie i po laicku, nie eliminowali całkowicie z jego struktury elementów religijnych. Badani katolicy dorośli w swej większości odróżniali więc powołanie kapłańskie od powołania do innych zawodów lub stanów społecznych, np. do małżeństwa czy do życia zakonnego. Różnice między tymi rodzajami powołania są im znane, stąd dość dokładnie wskazali główne cechy powołania kapłańskiego, widząc w nich przede wszystkim podstawę dla kapłaństwa oraz gwarancję jego trwałości w życiu księży. Zatem dominująca część respondentów nie miała trudności w zdefiniowaniu i wyjaśnieniu powołania kapłańskiego (Baniak 1994: 86–87).

Czy powołanie Boże stanowi podstawowy warunek wyboru kapłaństwa i trwania w nim księdza? Czy zdaniem respondentów można zostać księdzem bez powołania Bożego, niejako wbrew woli samego Boga? Na to pytanie badani katolicy miejscy i wiejscy udzielili następujących odpowiedzi: zdecydowanie tak – 69,2% (w tym: wieś – 77,9%; imigranci ze wsi – 63,6%; kaliszanie – 68,9%); raczej tak – 12,6% (w tym: odpowiednio – 7,7%; 16,5%; 14,5%); nie jest – 9,8% (w tym: 7,5%; 9,7%; 8,2%); nie wiem – 6,2% (w tym: 5,2%; 7,5%; 6,2%); brak danych – 2,2% (w tym: 1,7%; 2,7%; 2,2%). Badania wykazały więc, że zdecydowana większość respondentów reprezentujących poszczególne grupy środowiskowe, zwłaszcza katolików wiejskich, traktuje powołanie kapłańskie bez żadnych wątpliwości jako podstawowy warunek, który powinien cechować

kandydata na księdza w momencie wyboru kapłaństwa i trwania w nim przez całe życie. W przekonaniu tych respondentów, bez wyraźnego powołania religijnego, które już od najwcześniejszych lat chłopca uwidacznia się w jego postawach, przekonaniach i postępowaniu o charakterze religijnym i moralnym, nikt nie powinien decydować się na wybór stanu kapłańskiego, ani też nikt z władz kościelnych nie powinien zezwalać na udzielenie święceń kapłańskich kandydatowi, który wyraźnie przejawia brak powołania kapłańskiego („bez powołania Bożego nie da się być prawdziwym kapłanem, a jeszcze trudniej byłoby trwać w nim przez całe życie” – to częste stwierdzenie respondentów w każdej grupie badanej (Baniak 1994: 87–88).

Wybór kapłaństwa powinien być poprzedzony i całkowicie uzależniony od powołania religijnego, którym muszą się odznaczać kandydaci na księży. Z tym poglądem koresponduje katalog cech, przez które ma się wyrażać to powołanie kandydata na kapłana. W jakich cechach i uzdolnieniach kandydata na księdza powinno wyrażać się jego powołanie kapłańskie? W odpowiedzi na to **otwarte** pytanie respondenci stwierdzili, że powołanie kapłańskie powinno wyrażać się w różnych cechach i uzdolnieniach kandydata aspirującego do uzyskania kapłaństwa, wskazując równocześnie 25 właściwości kandydata, chociaż zarazem preferując niektóre wyraźniej niż pozostałe. Cechy i uzdolnienia kandydata powołanego do kapłaństwa preferowane przez respondentów mają profil religijny i świecki.

Cechy religijne są następujące w ujęciu rangowym:

1. **głęboka wiara religijna** – 86,2% (w tym: wieś – 90,7%; imigranci ze wsi – 85,0%; kaliszanie – 87,7%);
2. **gorliwe spełnianie obowiązkowych i nieobowiązkowych praktyk religijnych** – 82,1% (w tym kolejno: 87,5%; 79,5%; 83,5%);
3. **zainteresowanie sprawami kościelnymi** – 79,8% (w tym: 88,7%; 77,0%; 77,7%);
4. **katolickie wychowanie w rodzinie** – 70,3% (w tym: 77,2%; 65,2%; 72,0%);
5. **silna więź z parafią i księżmi w niej pracującymi** – 60,1% (w tym: 71,0%; 49,2%; 65,7%);
6. **systematyczny udział w katechezie** – 59,9% (w tym: 65,7%; 56,0%; 63,7%);
7. **dobra opinia w parafii** – 58,9% (w tym: 67,7%; 52,0%; 60,0%);
8. **chce żyć w celibacie** – 39,7% (w tym: 41,7%; 39,5%; 40,0%); średnia wskazań cech religijnych – 67,1% (w tym: 73,8%; 62,9%; 68,8%).

Cechy świeckie są następujące:

1. szacunek i umiłowanie innych ludzi – 74,4% (w tym: 78,0%; 72,0%; 77,0%);
2. inteligencja i mądrość życiowa – 62,0% (w tym: 66,0%; 53,0%; 70,2%);
3. kultura osobista – 61,3% (w tym: 60,0%; 54,5%; 72,5%);
4. brak nałogów – 60,3% (w tym: 72,0%; 50,2%; 61,7%);
5. sukcesy w nauce szkolnej – 57,8% (w tym: 62,2%; 48,5%; 65,7%);
6. roztropność i rozsądek – 52,3% (w tym: 60,7%; 50,5%; 58,2%);
7. nie akceptuje materializmu – 49,0% (w tym: 61,0%; 41,0%; 52,6%);
8. towarzyski i wesoły – 47,8% (w tym: 44,7%; 53,0%; 48,2%);
9. pokorny i cichy – 38,1% (w tym: 42,2%; 36,0%; 38,0%);
10. lubiany przez rówieśników – 33,5% (w tym: 40,5%; 30,6%; 33,2%);
11. inne cechy i uzdolnienia – 30,6% (w tym: 37,2%; 26,2%; 31,0%);
12. nie wiem – 22,7% (w tym: 17,7%; 27,0%; 24,7%); 13) brak danych – 6,1% (w tym: 6,0%; 7,5%; 5,2%); średnia wskazań cech świeckich – 53,7% (w tym: 58,7%; 49,1%; 57,7%); średnia wskazań cech religijnych i cech świeckich – 71,2% (w tym: 76,3%; 65,5%; 70,1%) (Baniak 1994: 89).

Analiza wypowiedzi respondentów wykazuje, że kandydaci do kapłaństwa powinni odznaczać się wieloma różnymi cechami osobowymi i uzdolnieniami, które są jakby weryfikatorem ich powołania kapłańskiego i przydatności do stanu duchownego. Cechy powołania preferowane przez badanych katolików można ogólnie poklasyfikować na dwie grupy: religijne (lub religijno-duchowe) i humanistyczne (lub naturalne, świeckie). Decydujące znaczenie mają tu cechy religijne, które preferowali najliczniej zarówno katolicy wiejscy i miejscy, jak i imigranci ze wsi, aczkolwiek z różnym akcentem. Cechy te są następujące: głęboka wiara religijna, regularne spełnianie wszystkich praktyk kultowych, katolickie wychowanie w rodzinie, żywe zainteresowanie sprawami Kościoła i własnej parafii, więź ze wspólnotą parafialną i kapłanami w niej pracującymi, zdolność do życia w celibacie. Ogółem na cechy religijne wskazało 71,2% badanych katolików wiejskich i miejskich.

Kandydaci na księży powinni odznaczać się także wieloma cechami i uzdolnieniami świeckimi. Cechy świeckie są następujące: inteligencja i uzdolnienia intelektualne, kultura osobista, otwarcie na innych ludzi, tolerancja wobec cudzych poglądów i postaw, roztropność i rozsądek w działaniach, brak popularnych nałogów (alkoholizm, narkomania, hazard). Te cechy i uzdolnienia świeckie, jako potrzebne u kandydatów na kapłanów, wskazało ogółem 61,3% respondentów. Łącznie charakterystyką kandydatów na księży, widoczną w ich cechach religijnych i świeckich, zainteresowało się 71,2% badanych katolików, w tym było 76,3% na wsi, 70,1% rdzennych kaliszczan, 65,5% imigrantów wiejskich mieszkających w Kaliszu. W ich przekonaniu powołanie kapłańskie jest: darem Boga, specjalną łaską Bożą, wezwaniem do służby w Kościele, wyrażającym się praktycznie w zespole cech religijnych i naturalnych, w które winien być wyposażony kandydat na księdza. Kto nie odczuwa wyraźnie głosu powołania, ten nie powinien w odczuciu tych respondentów wybierać kapłaństwa, lecz zdecydować się na inny zawód. Bez cech religijnych i uzdolnień osobowych, ich zdaniem, nie da się wytrwać w kapłaństwie przez całe życie, choćby dlatego, że kapłaństwo katolickie jest ściśle związane z celibatem i posłuszeństwem władzy kościelnej. Zatem warunkiem podstawowym i najważniejszym jest tu wyraźny głos powołania religijnego, który upewnia kandydata w trafności wyboru własnej drogi życia, bowiem powołanie to jest zasadniczym kryterium zdatności kandydata do kapłaństwa hierarchicznego (Baniak 1994: 89–90).

b. Struktura kapłaństwa hierarchicznego w ujęciu katolików dorosłych

Z socjologicznego punktu widzenia kapłaństwo hierarchiczne jest zawodem odznaczającym się wieloma cechami o profilu religijnym i świeckim. Te cechy są jego elementami składowymi, tworzącymi jego strukturę i warunkującymi społeczne funkcjonowanie. Podczas badań socjologicznych zapytano respondentów, w jaki sposób rozumieją oni strukturę kapłaństwa hierarchicznego. Co stanowi, w ich przekonaniu, tę strukturę zawodu kapłańskiego? Pytanie to było otwarte, stąd respondenci wskazywali samodzielnie elementy struktury kapłaństwa hierarchicznego. Niezbędne było też ustalenie, czy ich koncepcja kapłaństwa jest zbieżna z koncepcją mieszczącą się w doktrynie Kościoła rzymskokatolickiego.

Wyniki empiryczne ukazują, że w wymiarze strukturalnym kapłaństwo hierarchiczne w interpretacji badanych katolików wiejskich w Kotłowie i Przedborowie i miejskich w Kaliszu jest:

- a. powołaniem i zawodem religijnym – 67,1% (w tym: wieś – 69,7%; imigranci ze wsi – 63,2%; kaliszczanie – 65,7%);
- b. specjalną służbą w Kościele – 11,6% (w tym kolejno: 11,2%; 9,1%; 15,6%);
- c. wyłącznie powołaniem Bożym – 8,4% (w tym: 8,2%; 10,0%; 7,5%);
- d. wyłącznie zwykłym zawodem – 8,2% (w tym: 7,5%; 11,5%; 6,2%);
- e. brak orientacji – 3,7% (w tym: 2,7%; 4,7%; 4,0%);
- f. brak danych – 1,0% (w tym: 0,7%; 1,5%; 1,0%) (Baniak 1994: 90).

Poglądy badanych katolików dotyczące struktury kapłaństwa hierarchicznego są dość zróżnicowane ze względu na środowisko ich stałego pobytu. Większość badanych orientuje się w wystarczającym stopniu, czym jest kapłaństwo, co odróżnia je od innych zawodów, co stanowi jego specyfikę i jakie elementy składają się na jego strukturę. W rezultacie więc zdecydowana ich większość jest zdania, że na kapłaństwo hierarchiczne składają się zarówno powołanie Boże, jak i sfera zawodowa, czyli dwie odrębne płaszczyzny: religijna i naturalna. Symbioza obu tych elementów związanych ściśle z sobą tworzy z kapłaństwa swoistą „całość”, nie spotykaną w innych zawodach, nawet najbardziej złożonych strukturalnie. Wprawdzie powołanie religijne wyróżnia kapłaństwo spośród innych zawodów i nadaje mu specyficzny charakter oraz nieporównywalną specyfikę, jednakże z drugiej strony nie pozbawia go, w ocenie tych respondentów, wymiaru aksjologicznego i społecznego, mimo, że ksiądz – jako pracownik – wykonuje czynności religijno-liturgiczne. To właśnie te czynności są pracą codzienną i świąteczną księdza, za której wykonywanie otrzymuje on wynagrodzenie od swoich parafian, jak i inne środki potrzebne mu do codziennego utrzymania. Kompetencje zawodowe księdza są potrzebne ludziom w realizacji ich oczekiwań i żądań religijnych, zarówno osobistych, jak i rodzinnych. Taką interpretację istoty kapłaństwa hierarchicznego, zgodną z nauczaniem Kościoła, w której są widoczne równocześnie powołanie i sfera zawodowa, ujawniło 65,7% katolików miejskich, 69,7% katolików wiejskich

i 63,2% imigrantów wiejskich mieszkających na stałe w mieście. Środowisko pochodzenia badanych katolików dorosłych tylko nieznacznie różnicuje tę interpretację struktury kapłaństwa, chociaż najmniej było ich wśród imigrantów wiejskich (Baniak 1994: 91).

c. Okoliczności określające religijny charakter kapłaństwa hierarchicznego

Kapłaństwo hierarchiczne ma swoistą i nieporównywalną specyfikę, która wymaga od księdza ciągłego „bycia kapłanem” (czyli świadectwa) i aktywności zawodowej (czyli duszpasterskiej), permanentnego „udowadniania” katolikom świeckim, że zawsze jest kapłanem, w każdej okoliczności i sytuacji, w zwykłe dni robocze i w dni świąteczne, w świątyni parafialnej podczas celebrowania mszy i innych nabożeństw religijnych, a także wtedy, kiedy katechizuje dzieci i młodzież w szkole, jak i we własnym życiu osobistym – prywatnie i publicznie. Religijny i sakramentalny charakter znajduje się u podstaw specyfiki zawodu kapłańskiego, przekazywany księdzu w momencie święceń kapłańskich przez biskupa. Tej religijno-sakramentalnej specyfiki brakuje oczywiście innym zawodom, które ludzie wykonują dla własnych i innych osób czy grup społecznych potrzeb i oczekiwań. Specyfika ta nie jest im zresztą potrzebna, a wystarczą same uzdolnienia naturalne i zamiłowania kandydatów aspirujących do ich uzyskania i wykonywania. Świadomość tej różnicy tkwi mocno w przekonaniach i postawach duchowieństwa, widoczna jest ona również w poglądach większości katolików świeckich (Piwowski 1963: 96–124; Piwowski 1964: 106–117).

Wyjaśnienie to skłania do postawienia pytania, jak pojmowali specyfikę kapłaństwa hierarchicznego badani w latach osiemdziesiątych XX wieku katolicy miejscy w Kaliszu i katolicy wiejscy w Kotłowie i Przedborowie. Jakie są w ich przekonaniu okoliczności eksponujące religijny i świecki charakter kapłaństwa hierarchicznego? Czy ksiądz jest w ich odczuciu kapłanem zawsze i ciągle, czy jedynie wtedy, kiedy spełnia swoje obowiązki zawodowe w kościele parafialnym czy w sali katechetycznej? Czy poza świątynią parafialną jest on „zwykłym” człowiekiem i mężczyzną?

W odpowiedzi na te pytania respondenci wskazali sześć następujących okoliczności, w których ksiądz odgrywa swoją rolę podstawową kapłana, różnie przy tym akcentując ich znaczenie w tym zakresie:

- a. w kościele parafialnym – 42,2% (w tym: wieś – 40,7%; imigranci wiejscy – 37,0%; kaliszanie – 45,5%);
- b. w sali katechetycznej – 17,4% (w tym kolejno: 16,5%; 21,5%; 15,2%);
- c. w życiu prywatnym na co dzień – 14,5% (w tym: 19,0%; 13,7%; 11,5%);
- d. w życiu społecznym na co dzień – 10,4% (w tym: 5,7%; 11,5%; 14,5%);
- e. podczas kolędy w domu parafian – 8,0% (w tym: 9,6%; 7,9%; 7,0%);
- f. w kancelarii parafialnej – 6,0% (w tym: 7,5%; 6,2%; 4,6%);
- g. zawsze i wszędzie – 0,5% (w tym: 1,0%; 0,7%; 0,0%);
- h. brak danych – 1,0% (w tym: 0,0%; 1,5%; 1,7%) (Baniak 1994: 92–93).

Zdaniem badanych katolików ksiądz odgrywa rolę kapłańską w różnych okolicznościach, czyli warunkowo, a nie zawsze i wszędzie – jedynie 0,5% nie widziało żadnych ograniczeń w odgrywaniu tej roli i twierdziło, że ksiądz pozostaje kapłanem w każdej okoliczności miejsca i czasu, czyli zawsze i wszędzie. Natomiast zdecydowana ich większość postrzegala kapłaństwo jako zawód religijny, który ksiądz wykonuje w jasno określonych okolicznościach uzasadniających jego istotę i specyfikę. Respondenci wskazali na sześć okoliczności, w których ksiądz odgrywa swoją podstawową rolę zawodową, różnie przy tym akcentując ich znaczenie w tym zakresie. Największy odsetek badanych uważał, że ksiądz spełnia własne funkcje i wykonuje zadania kapłańskie przede wszystkim w kościele parafialnym, w którym celebrowa mszę św. i inne nabożeństwa religijne, spowiada penitentów, chrzci dzieci, udziela sakramentu małżeństwa, odprawia pogrzeby zmarłych parafian, wygłasza kazania i homilie, czyli wtedy, kiedy spełnia funkcję liturgiczną i szafarza sakramentów świętych w kościele parafialnym, będącym głównym miejscem jego pracy kapłańskiej. Drugim miejscem umożliwiającym działalność zawodową księdzu jest sala katechetyczna, w której odgrywając rolę nauczyciela religii i wychowawcy katolickiego dzieci i młodzieży, jest postrzegany przez pewien odsetek respondentów także jako oficjalny reprezentant Kościoła, głoszący jego naukę i zasady moralności katolickiej, w wyniku czego formuje postawy religijne i etyczne swoich wychowanków. Niektórzy badani nawet wyraźnie preferowali rolę nauczyciela religii i wychowawcy katolickiego nad pozostałe funkcje kapłańskie księdza, w tym

nad funkcję liturgiczną. Niewielki odsetek respondentów dostrzegał w kolędzie noworocznej okoliczność sprzyjającą bezpośrednio realizacji roli kapłańskiej i religijnej księdza. Jeszcze mniejszy odsetek respondentów uznał, że ksiądz jest kapłanem wtedy, kiedy spełnia funkcję urzędnika kościelnego w kancelarii parafialnej lub w innej instytucji formalnej Kościoła, np., w kurii biskupiej (Baniak 1994: 93–94).

Należy zaznaczyć przy tym, że w przekonaniu aż 73,6% badanych katolików dorosłych ksiądz jest więc kapłanem wtedy, kiedy oficjalnie reprezentuje Kościół i biskupa we wspólnocie parafialnej, spełniając tam różne funkcje religijne i świeckie, które składają się na jego rolę kapłańską. Centralnym miejscem, w którym jest realizowana ta rola księdza, jest zdaniem 50% badanej zbiorowości świątynia parafialna, która stwarza mu liczne możliwości do ciągłego i trwałego odgrywania podstawowej roli zawodowej, złożonej z różnych funkcji i zadań szczegółowych. Funkcje te ksiądz może spełniać także w innych obiektach parafialnych, pomagając wiernym w zaspokajaniu podstawowych potrzeb religijnych, moralnych, duchowych i bytowych. Z drugiej strony zaś w przekonaniu 25% badanej zbiorowości ksiądz nie powinien ograniczać realizacji własnej roli kapłańskiej wyłącznie do środowiska parafialnego, w którym oficjalnie reprezentuje Kościół instytucjonalny, głosi jego doktrynę i założenia etyczno-moralne, troszczy się „oficjalnie” o intensyfikację życia religijnego własnych parafian. W równej mierze, jak sami dodają, powinien być kapłanem na co dzień w swoim życiu prywatnym i społecznym, czyli wtedy, kiedy nie spełnia oficjalnie funkcji wynikających ze swojej roli i misji kościelno-kanonicznej. Jednakże te 25% badanych katolików, którzy rozciągali rolę kapłańską na religijne i świeckie płaszczyzny życia księdza, stanowi odsetek znikomy, jeśli zestawimy go z 73,6% tych, którzy rolę tę ograniczali wyłącznie do płaszczyzny religijno-kościelnej. Wydaje się, że ten niski wskaźnik był wtedy równocześnie symptomem desakralizacji życia i laickiego podejścia większości badanych katolików wiejskich i miejskich do kapłaństwa hierarchicznego. W ich ocenie kapłaństwo jest przede wszystkim zawodem religijnym, który ma wysoki prestiż społeczny i wysoko cenionym przez społeczeństwo katolickie w Polsce. Ci katolicy bardziej cenili aktywność zawodową księdza, widząc w niej wyłącznie istotę kapłaństwa, aniżeli sakramentalny charakter kapłaństwa. W efekcie tej postawy większą wagę przywiązywali do jego statusu wykonywanego niż do statusu projektowanego doktrynalnie.

Poglądy badanych katolików dorosłych na ten temat różnicował w pewnym zakresie typ ich stałego miejsca pobytu. Katolicy miejscy częściej ograniczali rolę kapłańską księdza do funkcji religijno-kościelnych, z kolei katolicy wiejscy częściej rolę tę rozciągali na sferę świecką, nie pomijając przy tym żadnej z okoliczności, w której ksiądz znajduje się na co dzień. Ich punkt widzenia na kapłaństwo hierarchiczne był bardziej tradycyjny i bliski nurtowi myślenia kościelnego. Natomiast punkt widzenia katolików miejskich odznaczał się większą otwartością na warunki współczesności, zmierzał do „odsakralizowania” kapłaństwa i sprowadzenia go do płaszczyzny profesjonalnej i aksjologicznej (Baniak 1994: 96–98; Baniak 1992: 90–95; Baniak 1987: 72–86).

d. Prestiż księdza w społeczeństwie w ocenie badanych katolików dorosłych

Kapłaństwo jako zawód religijny ma określony prestiż w środowisku rodziny katolickiej, we wspólnocie parafialnej i w globalnym społeczeństwie, którego znakomitą część stanowią ludzie wierzący i praktykujący religijnie, jak i podtrzymujący więź z duchowieństwem. Prestiż księdza jest odzwierciedleniem wartości i potrzeb religijnych i naturalnych ludzi wierzących, które wyraża się w szacunku, uznaniu i akceptacji jego roli kapłańskiej i posług z niej wypływających. Dla kandydata na księdza prestiż ten jest wartością, w atmosferze której pojawia się i dojrzewa stopniowo jego powołanie kapłańskie i pierwsza myśl o wyborze kapłaństwa i o podjęciu formacji kapłańskiej w seminarium duchownym. Piotr Taras pisał w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku, że aż 91,8% powołań kapłańskich w Polsce pojawiło się w tamtym okresie w tych rodzinach katolickich, w których ksiądz cieszył się zawsze wysokim prestiżem i uznaniem (Taras 1972: 86–87). W związku z tym prestiż księdza zasługuje na szczególną uwagę w analizie świadomościowego obrazu kapłaństwa hierarchicznego, jaki ukazują współcześni katolicy polscy. W przypadku kapłaństwa wielkość prestiżu księdza może być miarą wpływu ogólnospołecznego na podjęcie decyzji przez mężczyznę religijnego o wstąpieniu do seminarium duchownego (Baniak 1980: 7–32).

W świetle tych ustaleń można zapytać, jak oceniali prestiż księdza badani w tamtym okresie badani dorośli katolicy wiejscy i miejscy, biorąc pod uwagę stosowną skalę jego oceny? Skala ta była dostępna w pytaniu

zamkniętym w ankiecie badawczej. W odpowiedzi na to pytanie badani katolicy dorośli wskazali następujące stopnie prestiżu księdza w Polsce w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku:

- a. prestiż bardzo duży – 50,9% (w tym katolicy wiejscy – 53,2%, imigranci wiejscy – 44,7%, katolicy miejscy – 51,0%);
- b. prestiż duży – 23,0% (w tym odpowiednio – 27,9%, 22,2%, 20,0%);
- c. prestiż przeciętny – 12,5% (w tym – 11,7%, 16,2%, 10,5%);
- d. prestiż bardzo mały – 4,5% (w tym – 2,7%, 5,0%, 6,0%);
- e. prestiż mały – 5,6% (w tym – 4,5%, 6,2%, 6,6%);
- f. żaden (brak prestiżu) – 3,1% (w tym – 0,0%, 4,2%, 5,2%);
- g. brak oceny – 0,7% (w tym – 0,0%, 1,5%, 0,7%).

Jeśli połączymy stopnie prestiżu „bardzo duży” i „duży”, otrzymamy tzw. optymalnie wysoki poziom prestiżu księży w Polsce w tamtym okresie, wskazany przez respondentów. Na tym poziomie prestiż księży w Polsce widziało łącznie 73,9% badanych katolików, a w tym było 81,1% katolików wiejskich, 66,9% imigrantów wiejskich, 71,0% katolików miejskich. Z kolei na poziomie „bardzo małym” i „małym” łącznie oceniło poziom prestiżu księdza 10,1% respondentów, w tym 7,2% katolików wiejskich, 11,2% imigrantów ze wsi, 12,6% katolików miejskich. Z kolei co ósmy respondent oceniał prestiż księży na przeciętnym poziomie, w tym najliczniej imigranci wiejscy, a najrzadziej katolicy miejscy. Byli i tacy respondenci, w których ocenie księdza nie mieli wówczas żadnego prestiżu, uznania i szacunku. W grupie tej nie było katolików wiejskich. Okazuje się, że także w tym przypadku typ środowiska stałego pobytu różnicował dość znacząco ocenę badanych katolików dotyczącą prestiżu księży w Polsce.

Ważną rolę odegrały tu także deklaracje wiary i praktyk religijnych w ocenie przez respondentów poziomu prestiżu księży w Polsce w tamtym okresie. Na najwyższym poziomie prestiż księży oceniali katolicy głęboko wierzący i systematycznie spełniający obowiązkowe powtarzalne praktyki religijne, ale już rzadziej ocenę taką wydawali katolicy wierzący i nieregularnie praktykujący. Natomiast katolicy obojętni religijnie i wątpiący w sprawach wiary najczęściej oceniali prestiż księży na poziomie przeciętnym lub bardzo małym i małym, a byli i tacy, według których księdza nie mieli wtedy w Polsce żadnego autorytetu, poważania i szacunku. Wśród katolików głęboko wierzących i systematycznie praktykujących tylko niewielkie odsetki oceniały prestiż księży na stosunkowo niskim poziomie, lecz nikt nie stwierdzał braku tego prestiżu.

Zakończenie

Podsumowując powyższe analizy można ogólnie stwierdzić, że spojrzenie większości badanych dorosłych katolików wiejskich i miejskich na powołanie kapłańskie oddaje w pełni jego istotę, sens oraz cel teologiczny i społeczny. Spojrzenie ich zarazem wskazuje na niezbędność powołania religijnego (Bożego) u kandydata przy wyborze stanu i zawodu kapłańskiego. Powołanie to w ich przekonaniu stanowi fundamentalny warunek trafności wyboru i trwania księdza w kapłaństwie. Świadomość tego warunku winien mieć kandydat na księdza, jeśli poważnie myśli o późniejszym wytrwaniu w tym zawodzie i w stanie duchownym, gdyż bez tej świadomości jego kapłaństwo może być narażone na kryzys, a nawet na jego porzucenie (Baniak 2019: 125–139). Autentyczne powołanie religijne zatem istotnie warunkuje trwałość kapłaństwa u konkretnego księdza, moralny wymiar jego codziennego życia i szczerą, oddaną służbę religijną ludziom w Kościele. Kapłani „z przypadku”, czyli tacy „bez powołania”, w ocenie tych katolików, są na ogół butni, zarozumiali, cechuje ich pycha i nadwrażliwość na punkcie własnej „ważności” stanowej i zawodowej, połączona z lekceważeniem katolików świeckich w parafii. Charakteryzuje ich także przesadna chęć do życia w luksusie i w dostatku materialnym, wygodnictwo i materializm praktyczny, a to wszystko dzieje się często kosztem zgorzenia ludzi i ich wyzysku finansowego. Takich kapłanów wierni szybko rozpoznają i nie akceptują, odsuwają się od nich i nie chcą słuchać ich nauczania. W efekcie takiej postawy parafian kapłani „bez powołania” tracą zaufanie w środowisku parafialnym czy młodzieżowym, wtedy zaś mamy do czynienia z kryzysem roli kapłana w parafii (Baniak 2013: 46–47).

Zdecydowana większość badanych dorosłych katolików wiejskich i miejskich wiedziała, że na kapłaństwo hierarchiczne składają się zarówno powołanie Boże, jak i sfera zawodowa, czyli dwie odrębne płaszczyzny:

religijna i naturalna, które wzajemnie łączą się w osobie księdza, w jego postawach, działaniach i przekonaniach, a jednocześnie przekładają się w relacjach z wiernymi w parafii. Z drugiej strony niektórzy badani katolicy bardziej doceniali w księżach zwyczajną uczciwość, prawość, uczynność, sprawiedliwość, tolerancję dla inności i odrębności cechującej ludzi, niż ich niektóre cechy i działania religijne, zwłaszcza te, które są sztucznie eksponowane i oderwane od codziennego życia.

Zdaniem wielu badanych katolików dorosłych mieszkających w parafii wiejskiej i miejskiej ksiądz odgrywał swoją rolę kapłańską w różnych okolicznościach, czyli warunkowo, a nie zawsze i nie wszędzie, czyli tylko w określonych okolicznościach. Jedynie 0,5% spośród całej zbiorowości badanych katolików nie widziało żadnych ograniczeń w odgrywaniu tej roli i twierdziło, że ksiądz pozostaje kapłanem w każdej okoliczności miejsca i czasu, czyli zawsze i wszędzie. Natomiast zdecydowana ich większość postrzegła kapłaństwo jako zawód mający podłoże religijne, który ksiądz wykonuje w jasno określonych okolicznościach uzasadniających istotę i specyfikę kapłaństwa. Najlepiej, w ich ocenie, do wykonywania zawodu księdza nadaje się kościół parafialny i znajdujące się w nim różne „urządzenia”, a także sala katechetyczna i kancelaria parafialna. Poza tymi okolicznościami, w życiu prywatnym, poza parafią, ksiądz nie musi wykonywać zadań wynikających z jego roli kapłańskiej, może być, jak twierdzili, zwyczajnym człowiekiem i mężczyzną niezależnym od Kościoła. Taką postawę wobec kapłaństwa i kapłanów częściej ukazywali dorośli katolicy wierzący tradycyjnie i praktykujący nieregularnie oraz obojętni religijnie i niepraktykujący, aniżeli katolicy głęboko wierzący i praktykujący systematycznie; częściej mężczyźni niż kobiety, częściej parafianie miejscy niż parafianie wiejscy, częściej mający wyższe i średnie wykształcenie niż podstawowe i zasadnicze zawodowe. Czy oznacza to desakralizację kapłaństwa i zawodu księdza?

Być może do tej grupy dorosłych katolików polskich odnosi w jakimś stopniu się wniosek pobadawczy Władysława Piwowarskiego z lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku, w którym stwierdził on otwarcie: „w środowiskach zurbanizowanych i industrialnych upowszechnia się pogląd, że kapłaństwo to zawód, choć swoiście pojmowany. Na tym tle zmienia się tradycyjny sposób patrzenia na księdza. Kapłan jest traktowany jako kapłan, gdy spełnia rolę ściśle religijną. Poza tym zaś widzi się w nim zwykłego człowieka. Ewolucję tę można traktować jako swoistą desakralizację kapłaństwa” (Piwowarski 1963: 96–124; Piwowarski 1964: 106–117; Piwowarski 1973: 438–439).

Nie ulega wątpliwości, że w tę ciągle aktualną myśl Piwowarskiego wpisuje się szeroko i głęboko nastawienie dorosłych katolików wiejskich w Kotłowie i Przedborowie i miejskich w Kaliszu uczestniczących w badaniach socjologicznych zrealizowanych w latach 1986–1987 tu szeroko prezentowanych do kapłaństwa hierarchicznego i do jego realnego wymiaru w życiu księży. Jednakże tych dwóch pojęć: „ksiądz” i „kapłan”, nie dzieliła nieograniczona przestrzeń, ukazująca, że oznaczają one coś innego, że nie ma między nimi połączenia. Wręcz przeciwnie oznaczają one tę samą rzeczywistość wynikającą z istoty kapłaństwa hierarchicznego, chociaż pojęcie „ksiądz” ma wymiar naturalny i funkcjonalny, zaś pojęcie „kapłan” ma wymiar teologiczno-sakramentalny. W ujęciu ogólnym są one składnikami tej samej rzeczywistości, ukazującymi jej istotę, cel i znaczenie religijne i społeczne. Każdy ksiądz jest kapłanem, został bowiem „wyposażony” w charyzmę kapłaństwa w momencie swoich święceń kapłańskich. Co więcej, charyzmy tej ksiądz nie traci nawet wówczas, gdy z różnych powodów i motywacji odchodzi ze stanu duchownego i porzuca kapłaństwo; przestaje być księdzem (w sensie zawodowym), lecz kapłanem nadal pozostaje, nie tracąc niektórych cech i przywilejów wynikających z istoty teologicznej kapłaństwa.